

КОЗАЦЬКІ КЛЕЙНОДИ В НАРОДНИХ ДУМАХ ТА ПІСНЯХ

За визначенням М. та З. Лановик, думи - це народні епіко-ліричні пісенні твори героїчного, рідше соціально-побутового змісту. Оскільки до наших днів дійшли в основному думи XVI-XVII ст., то їх основна тематика породжена епохою безперервної всенародної боротьби з іноземними загарбниками українських земель. У них оповідається про подвиги народу чи його окремих представників-героїв, що виступили на захист своєї Батьківщини від навали чужинців-поневолювачів, часто оспівується героїчна смерть воїна у цій боротьбі [5, с.261].

Сюжети дум, як правило, пов'язані з історичним минулим народу, описують певні події, нерідко конкретних осіб. Побудовані вони на схемою епічних сюжетів, де присутні всі складові компоненти - зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка. Рідше у твір вводяться ліричні відступи, що відіграють роль прологів та епілогів. Сюжет більшості дум розгортається в напруженому двобой протилежних сил - добра і зла. Як правило, це з одного боку козаки, охоронці рідної землі, а з іншого - вороги-нападники.

Більшість дум, що дійшли до нашого часу, склалися безпосередньо під час або одразу після певних історичних перепитій. Їх автори, що брали участь або були свідками описуваних ними подій, намагалися передати найважливіші, на їх думку, моменти. Тому не дивно, що в думах присутні і згадки про використання козаками своїх військових святинь - клейнодів. В основному народні співці акцентують увагу на різноплановому використанні прапора: під час зборів козацького війська у похід та похованні загиблого героя. Так, у думах *«Івась Удовиченко, Коновченко»* [6, с.36-46] та *«Смерть козака на Кодині - Могили»* [2, с.30-33] відтворюється не лише військове, але й сакральне значення прапора:

*«Високу могилу висипали,
Славу козацьку учинили,
У головоньках червоний прапор постановили,
Із семип'ядних пищелей продзвонили...»* [6, с.44-45].

Часто прапори згадуються і під час збору охотницького війська для походу:

*«Полковник з города Корсуня рушає
Посеред ринку стає,
Червону корогвицю натишає,
На охотника покликає...»* [3, с.49].

В думі ж про гетьмана запорозького Самійла Кішку прапору надається значення сигнального засобу, за яким козаки впізнавали один одного. Звільнившись разом з побратимами з турецької неволі, в якій провів двадцять п'ять років, Кішка захопив турецьку галеру та намагався повернутися на рідну землю. Але коли плвли по Дніпру потрапили під козацький обстріл, і тоді Самійло Кішка:

*«... Червонії, хрещатії давнії хорогви із кишені виймав,
Розпустив, до води похилив,
Сам низенько уклонив...»* [10, с.47].

Саме за стародавніми прапорами запорожці зрозуміли, що на галері не турки, а їх побратими, та припинили вогонь.

На основі зазначених згадок прапора, А.Павленко зробив висновок, що українське козацтво використовувало прапори лише малинового та червоного кольорів [7, с.2] Натомість В.Сергійчук ставить під сумнів таке категоричне твердження, та зауважує, що поряд з червоним кольором козаки використовували і інші - різні відтінки синього та жовтого. *«...Зовсім не історично, коли прихильники червоного кольору, цитуючи рядки про «червону корогву» з думи про Самійла Кішку, тут же опускають вислів, співаний українськими кобзарями далі про «злато-сині киндяки»* [9, с.33]. Але автор зазначених рядків не вказує на те, що на початку думи жовто-блакитні киндяки (бавовняна тканина для виготовлення морських прапорів) згадуються як прапори турецької галери, а вже потім - як здобич із захопленого турецького судна:

*«Ту галеру на пристань стягали
Тоді: златосинії киндяки - на козаки...»* [10, с.48].

Ця цитата, ще раз підтверджує, що на ранньому етапі історії українського козацтва, запорожці користувалися дарованими або захопленими в боях прапорами.

Єдина дума, де згадуються інші клейноди - булава та бунчук, пов'язана з трагічними подіями в історії України - смертю Богдана Хмельницького та виборами новим гетьманом його молодшого сина Юрія.

*«... Оттоді-то козаки добре дбали,
Бунчук, булаву положили,
Єврася Хмельниченка на гетьманство настановили...»* [10, с.139].

Цим висловом народні співці передали старовинну козацьку традицію: під час виборів кошового чи гетьмана булаву та бунчук клали на стіл, і лише після завершення всієї процедури обрання, вони вручалися новообраному козацькому керманичу. Булава та бунчук були особистими символами владних повноважень гетьмана, а тому завжди знаходилися при ньому.

Значно більше відомостей про козацькі інсигнії подають нам історичні пісні. Історичні пісні - ліро-епічні твори про конкретні чи типові історичні події та процеси, відомих історичних осіб та безіменних героїв, чиє життя і вчинки пов'язані з подіями суспільно-політичного життя, в яких відтворено дух певної історичної епохи [5, с.279].

До пісень з безіменним героєм можна віднести твір *«Ой, пуцу я кониченька»*, де згадується типова для військового часу подія - *«військо йде, короговки мають, попереду музиченьки грають»* [8, с.70]. До речі це єдина згадка, серед усіх видів усної народної творчості, військових музик у козацькому війську.

Набагато частіше клейноди згадуються у тих шедеврах пісенної творчості, що пов'язані з ім'ям гетьмана Богдана Хмельницького. Так, в пісні *«Про звільнення України від поляків»* в сцені збору охотничого війська згадуються прапори як своєрідний символ об'єднання всіх верств населення для боротьби проти польської шляхти [3, с.49-51]. У пісні *«Ой у темнім лузі»* образ Богдана відтворюється разом із булавою, що інтерпретувалася народними авторами як атрибут нової, вільної від іноземного панування України [1, с.88].

Та, крім гетьмана Хмельницького, булава зображується і в руках одного з його сучасників - брацлавського полковника Нечая - як атрибут боротьби з поляками та визволення українського народу з під ярма шляхти [4, с.132].

Натомість бунчукам та прапорам, спогад про які знаходимо у пісні *«Ой, послав Бог Хмельницького»* надається більш широке значення - з однієї сторони - невід'ємні атрибути

урочистої зустрічі українським гетьманом московських послів у Переяславі у 1654 році:

*«З Чигирини в Переяслав
Богдан одбуває,
З бунчуками, хоругвами
Московців стрічає»* [10, с.127].

З іншої ж - неопосередковані символи прийняття україно-московського договору особисто Богданом Хмельницьким та українським козацтвом взагалі.

Якщо бунчук трактується в піснях та й взагалі в усьому українському фольклорі як особистий знак гетьмана, то прапори мають неоднозначне смислове навантаження. В попередній пісні вони виступали як знаки політичної історії України, а в творі «*Ой, ходив же та пан Супрун*» - військової звитяги українців в битві під Очаковом:

*«На річкою над Дунаєм
Короговка в'ється,
Ой, там-то наш та пан Супрун
З татарами б'ється»* [10, с.141].

Таким чином, український народ, через різноманітні жанри усної народної творчості, оспівуючи образ козака - захисника вітчизни, борця за свободу народу, не оминає своєю увагою і найголовніші символи військової та політичної історії козацтва - клейноди. Проаналізувавши думи та історичні пісні, в яких збереглися згадки про найвищі атрибути козацької влади, можна зробити висновок, що найчастіше невідомі автори акцентують увагу на різних варіаціях використання прапора. Це і не дивно, адже козацтво, як і всі військові організації, шанувало свої прапори та вважало їх найвищими військовими святинями. Особливостями ж поетичного відтворення прапора - є наявність в ранніх творах народної творчості кольорової гами козацьких знамен. На основі цього можна зробити припущення, що дані твори створювалися або під час самих подій, або одразу після них. Підтвердженням цієї думки, є і переважання в думах, як більш ранньому виді фольклору, згадок про червоні корогви, і лише в одній - жовто-синіх. Адже відомо, що кольоровими барвами перших запорозьких знамен були різноманітні відтінки червоного. І пов'язане це було з іноземним походженням, в основному польським, козацьких корогв.

На відміну від дум, історичні пісні відображають не лише військову, але й політичну історію українського козацтва. Тому і згадуються в них не лише прапори, а й булави та бунчуки, як невід'ємні атрибути козацького періоду в історії України.

1. Думи та пісні про Богдана Хмельницького / Упоряд. та примітки *М.Г.Марченко*. - К.: Муз. Україна, 1979 - 101 с.
2. Думи. Історико-героїчний цикл / Упоряд. та примітки *О.І.Дея*. - К.: Дніпро, 1982. - 159 с.: іл.
3. Исторические песни малороссийского народа с объяснениями В.Антоновича и М.Драгоманова: в 2 т. - Т.2. - К., 1875. - 167 с.
4. Історія України в народних думах та піснях / Редак. та упоряд. *А.Демиденко*. - К.: Веселка, 1993. - 271 с.: іл.
5. *Лановик З., Лановик М.* Українська усна народна творчість / З.Лановик, М.Лановик. - К.: Знання-Пресс, 2001. - 591 с.
6. *Лукашевич П.* Малороссийские и червонорусские народные думы и песни / П.Лукашевич. - СПб, 1836. - 171 с.
7. *Павленко А.* «Ой військо йде короговці мають». Червоний прапор в українських народних думах / А.Павленко // Радянська Україна. - 1989. - 29 липня. - №174. - С.2.
8. Перлини української народної пісні / упоряд. *М.М.Гордійчук*. - К.: Муз. Україна, 1989. - 390 с.
9. *Сергійчук В.І.* Національна символіка України / В.І.Сергійчук. - К.: Веселка, 1992. - 109 с.: іл.
10. Українські народні думи та історичні пісні / за ред. *М.Т.Рильського*. - К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1955. - 658 с.